

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: СУТНІСТЬ, ОЗНАКИ, КОНЦЕПЦІЯ ТА ГЕОПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ

Дана стаття присвячена проблемі визначення сутності національної безпеки, її трактування, висвітлення основних ознак, структури та чинників, яка на сучасному етапі стала справді важливим питанням теорії безпекознавства нового тисячоліття. Аналізуються основні концепції сучасного розуміння національної безпеки.

Ключові слова: національна безпека, міжнародна безпека, міжнародні конфлікти, концепція, тероризм, ядерна війна.

Данная статья посвящена проблеме определения сущности национальной безопасности, ее трактовки, раскрытия основных признаков, структуры и факторов, которая на текущем этапе стала на самом деле важным вопросом теории секьюритологии нового тысячелетия. Анализируются основные концепции современного понимания национальной безопасности.

Ключевые слова: национальная безопасность, международная безопасность, международные конфликты, концепция, терроризм, ядерная война.

The article is devoted to the problem of defining the essence of national security, its interpretation, covering the main features, structure and factors, which has become as important question in theory of national security in the new millennium. Analyzes the basic concepts of modern understanding of national security.

Key words: national security, international security, international conflicts, the concept, terrorism, nuclear war.

Постановка проблеми. Проблема національної безпеки держави має важливе значення в контексті загального розвитку країни та реалізації її національних інтересів. Саме поняття національної безпеки останнім часом усе частіше з'являється на сторінках інформаційних видань, водночас багатоаспектність і комплексність цієї проблеми зробили її предметом дослідження фахівців різних сфер діяльності. Аналіз поняття «національної безпеки» та напрямів щодо його розуміння зумовлений тією обставиною, що воно є базовим для формування концепції національної безпеки будь-якої держави, а це є основним рушієм при визначенні політики національної безпеки, основна функція якої покладена на визначення головних інтересів націй та здійснення керівництва під час створення основних стратегій, що стосуються сьогоdnішніх і майбутніх загроз, а також можливостей їх усунення. Розуміння сутності, бачення структурних і функціональних компонентів загальної системи забезпечення національної безпеки сприяє методологічному обґрунтуванню завдань забезпечення національної безпеки, в тому числі і нашої держави.

Висвітлення основних аспектів даного питання дозволяють розкрити їх тісний взаємозв'язок з практикою, що надає їй змогу утвердитися в більш

точній системі теоретичних знань в галузі забезпечення державної безпеки.

Цілі статті полягають у визначенні ключових напрямів дослідження національної безпеки для створення системи інституціональних знань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема забезпечення безпеки завжди турбувала людство у процесі його цивілізаційного розвитку. Після двох світових воєн та припинення режиму «холодної війни» не виправдали себе сподівання щодо зменшення кількості загроз національній та міжнародній безпеці.

Міждержавні конфлікти, терористичні акти, загроза ядерної війни, надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру продовжують становити велику небезпеку і в XXI столітті.

Перелік реальних та потенційних загроз національній та міжнародній безпеці далеко не вичерпується вищенаведеними прикладами. За цих обставин забезпечення національних інтересів будь-якої держави світу передбачає адекватне реагування на виклики та загрози сучасності, тобто проведення ефективної політики національної безпеки.

Політика безпеки у загальному вигляді може бути визначена як діяльність суб'єктів політичних відносин щодо забезпечення національної та

міжнародної безпеки. Політика національної безпеки у державному вимірі має внутрішньо-державний та зовнішньодержавний напрями. Характер політики безпеки держави, її спрямованість та методи здійснення значною мірою залежать від розуміння сутності національної безпеки суб'єктами прийняття управлінських рішень.

На сьогодні існує велике розмаїття визначень національної безпеки, та їх автори мають власні думки і підходи з приводу трактування даного поняття, у більш вузькому або, навпаки, більш широкому значенні даного словосполучення. Тому, на нашу думку, доцільно висвітлити хоча б декілька з них, для розкриття загальної картини розуміння даного терміна. Таким чином, національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави в різних сферах життєдіяльності від зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечує стійкий розвиток країни.

За іншим визначенням національна безпека – сукупність офіційно прийнятих поглядів на цілі і державну стратегію в області забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз політичного, економічного, соціального, військового, техногенного, екологічного, інформаційного та іншого характеру з урахуванням наявних ресурсів і можливостей [1, с. 5].

Національну безпеку також розуміють як здатність нації задовольняти потреби, необхідні для її самозбереження, самовідтворення і самовдосконалення з мінімальним ризиком збитку для базових цінностей її нинішнього стану [2, с. 1].

За визначенням російського політолога Н. А. Косолапова, національна безпека – це стабільність, яка може підтримуватися протягом тривалого часу, стан досить розумної динамічної захищеності від найбільш істотних з реально існуючих загроз і небезпек, а також здатність розпізнавати такі виклики і своєчасно вживати необхідні заходи для їх нейтралізації [3, с. 67].

На сучасному етапі розвитку науки безпекознавства виділяють основні елементи структури національної безпеки:

- державну безпеку – поняття, що характеризує рівень захищеності держави від зовнішніх і внутрішніх загроз;
- громадську безпеку – поняття, виражене у рівні захищеності особистості і суспільства, переважно, від внутрішніх загроз;
- техногенну безпеку – рівень захищеності від загроз техногенного характеру;
- екологічну безпеку і захист від загроз стихійних лих;
- економічну безпеку;
- енергетичну безпеку;
- інформаційну безпеку;
- безпеку особистості.

Концептуальні положення сучасного розуміння національної безпеки були вперше сформульовані в Законі про національну безпеку США, прийнятому в 1947 р. До початку 90-х років

найбільшою загрозою для світової спільноти вважалося протистояння між двома супердержавами – СРСР та США, що могло спричинити до розв'язання ядерної війни, яка понесла б за собою невиправні наслідки для людства та життя на планеті в цілому. З огляду на домінуючий характер зовнішньої (воєнної) загрози, більшість науковців зосереджували свою увагу на розгляді проблеми обороноздатності держави. Дану позицію висвітлювали такі відомі фахівці в сфері національної безпеки, як С. Азер, Р. Джексон, В. Кауфман, Ч. Мур, П. Хат та ін. [4, с. 21].

Геополітичні зміни кінця ХХ століття, пов'язані з розпадом СРСР і припиненням існування Організації Варшавського договору, остаточно неврегульовані етнополітичні конфлікти в Західній Європі, Африці, на Близькому сході, на території новостворених незалежних держав колишнього СРСР та СФРЮ зумовили необхідність створення нових підходів до проблем міжнародної та національної безпеки.

Можна виокремити принаймні три основних теоретичних підходи в розумінні сутності національної безпеки. У межах першого підходу, представниками якого є А. Волферс, Д. Гадді, Г. Даєм, Дж. Джонсон, Д. Кауфман, Р. Коен, М. Міхалка та ін., увага акцентується на захисті цінностей суспільства. Серед базових цінностей виокремлюють політичну незалежність, економічний добробут, розвиток, справедливість тощо. При цьому безпека визначається не лише як захищеність національних цінностей, але і як їх безперешкодне поширення [5, с. 23].

Наприклад, американський науковець Г. Даєм, розглядаючи безпеку США в контексті захисту і поширення західних цінностей, зазначає, що протягом усієї американської історії американці поширювали свої переконання, цінності і стиль життя, намагаючись принести благодать американського стилю управління і західної цивілізації для всіх інших людей світу [6].

Ці положення закріплені і в Стратегії національної безпеки США, в якій інші держави розглядаються в контексті їх відношення до демократичних цінностей. У ній стверджується, що «з метою захисту нашої нації та поваги до наших цінностей, Сполучені Штати прагнуть поширити свободу у всьому світі, очолюючи міжнародні зусилля зі знищення тиранії і підтримки ефективної демократії» [7, р. 3].

Пояснити цей погляд на безпеку і її забезпечення можна, проаналізувавши думки, висловлені Ф. Фукуямою в праці «Кінець історії та остання людина» і С. Хантінгтоном у роботі «Зіткнення цивілізацій». Ф. Фукуяма стверджує про те, що ліберальні демократії не становлять загрозу одна одній, а тому війна між справді демократичними державами фактично неможлива [8]. Що ж до С. Хантінгтона, то він вважає, що лінії розлому між цивілізаціями (культурами, системами цінностей) і є лініями фронтів у майбутніх війнах [9].

Проте такий підхід до забезпечення національної безпеки шляхом поширення власних цінностей навіть за допомогою збройних сил містить у собі деструктивний потенціал конфліктності. Український науковець у сфері національної безпеки та антитерористичної діяльності О. Бодрук з цього приводу цілком слушно зазначає, що дані положення ґрунтуються на усталених процесах розвитку західного суспільства, ринкової економіці, індивідуалізмі, розвинутій демократії, а тому не завжди відповідають реаліям сьогодення [10, с. 14].

Інший напрям наукових розробок полягає в дослідженні національної безпеки у контексті захисту національних інтересів. Представниками цього напрямку є ряд українських, російських та західних науковців: А. Бетлер, В. Богданович, О. Бодрук, С. Браун, О. Данільян, О. Дзьобань, М. Каплан, Г. Моргентау, М. Панов, С. Хоффман та ін. Слід також звернути увагу на розширення змісту поняття «національна безпека»: якщо раніше забезпечення національної безпеки розглядалось у контексті захисту інтересів насамперед держави, то в сучасних дослідженнях увага звертається на захист інтересів особи (громадянина) та суспільства [11, с. 47]. Зокрема, це положення відображено в Законі України «Про основи національної безпеки України» [12, ст. 351]. На нашу думку, такий підхід відповідає сучасним вимогам, оскільки, як свідчить історичний досвід, зосередження уваги виключно на інтересах держави, розвитку її економічного та військового потенціалу та підпорядкування цим цілям інтересів окремих особистостей, виникненню внутрішньодержавних конфліктів, у кінцевому результаті, призводить до дезінтеграційних процесів.

Проблема співвідношення інтересів особи, суспільства і держави в політиці національної безпеки остаточно не вирішена на користь інтересів людини. Справа в тому, що у системі забезпечення національної безпеки провідну, системостворюючу роль відіграє держава. Саме державні органи і посадові особи формують нормативно-правову базу в сфері забезпечення національної безпеки, приймають рішення щодо запобігання і нейтралізації загроз, виконання яких має обов'язковий характер. Важливою також є монополія держави на застосування державної військової організації та здійснення інших передбачених законами заходів примусового характеру щодо забезпечення національної безпеки.

На сьогодні існує також третій напрямок у дослідженні феномена національної безпеки. Його представники наголошують на взаємозв'язку національних цінностей та інтересів, необхідності врахування їх взаємообумовленості у дослідженні проблем національної безпеки. Серед учених, котрі поділяють цю точку зору, можна назвати А. Величка, І. Волощука, В. Горбуліна, Б. Демидова, А. Качинського, В. Ліпкана, Г. Ситника та ін. [13, с. 27].

Деякі дослідники визначають безпеку як стан, за якого відсутні загрози. Так, А. Возженніков

зазначає: «Під національною безпекою розуміється стан країни, при якому відсутні або усунені реальні зовнішні та внутрішні загрози її національним інтересам і національному характеру життя» [14, с. 55].

Національна безпека може бути визначена в якості рівня захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз реального і потенційного характеру. Відповідний рівень забезпечення національних інтересів характеризується низкою показників у різних видах безпеки: політичній, економічній, соціальній, демографічній, інформаційній, екологічній та военній. Забезпечення ж національної безпеки передбачає підтримку відповідного рівня стабільності соціальної системи, що гарантував би її подальше існування і розвиток.

Необхідно зазначити, що головними об'єктами національної безпеки виступають громадяни (їх права і свободи), суспільство (його духовні та матеріальні цінності), держава (її конституційний устрій, суверенітет і територіальна цілісність). На цій підставі основними показниками національної безпеки можна визначити наступні чинники:

- національну незалежність і суверенітет, територіальну цілісність держави;
- розвиненість громадянського суспільства, рівень демократизму, сформованість та дієвість законодавчої бази правової держави, захищеність особи;
- економічні можливості держави;
- стан збройних сил, їхню боєздатність та боеготовність;
- національне визначення та самобутність;
- розвиток національної самосвідомості та культури;
- наявність загальної стратегії національного розвитку, «національної ідеї», загально визначеної мети;
- національну згоду і єдність;
- внутрішньополітичну стабільність;
- готовність та здатність політичних сил реалізувати загально визначені цілі.

Іншими словами, національна безпека – це міра реального рівня прав і свобод членів людського співтовариства (громадян) відповідної цьому співтовариству держави [15, с. 33].

Стосовно геополітичного фактора національної безпеки необхідно зазначити, що забезпечення геополітичної безпеки належить до пріоритетних напрямів державної політики національної безпеки. Конкретність зовнішньої політики надає можливість виокремлювати дійсні та реальні загрози й небезпеки, відповідно – формувати адекватну систему управління ними. Розгляд геополітичної безпеки є порівняно новим підходом із тим, який панує у науковій літературі, де дану сферу розглядають крізь призму окремих елементів: внутрішньої та зовнішньої політики.

Таким чином, геополітична безпека – складова національної безпеки, процес управління системою національної безпеки, за якого державними та недержавними інституціями забезпечується

встановлення контролю і панування над ресурсами земного, водного, повітряно-космічного, інформаційного (духовно-культурного) простору власної країни.

Зміст геополітичної безпеки розкривається у сучасній науковій літературі недостатньо, що стало причиною звернення нами до основ геополітики, в межах якої і формується геополітична безпека. Окреслення поняття, джерел, предмета й основних законів геополітики дозволяє зрозуміти, що саме вона становить собою, відтак і наблизитися до розуміння змісту геополітичної безпеки. Методологічно необхідно усвідомлювати, що загрози будь-якого виду, перш за все, характеризуються власним походженням, відтак формування політики держави має будуватись із дослідженням саме природи і джерел виникнення загроз, а не їх наслідків. Логічним умовиводом є те, що саме зовнішні, а не внутрішні загрози становлять собою найбільшу небезпеку для держави. Відтак і зміст геополітичної безпеки передусім полягає на акцентуванні забезпечення зовнішньої безпеки, але разом і в органічному поєднанні із забезпеченням внутрішньої безпеки. Важливим елементом для досягнення змісту геополітичної безпеки є зміст сучасних світових цивілізацій, які являють собою уособлення найвищого шаблону інтелектуального, духовного та світоглядного розвитку конкретної нації і водночас слугують джерелом для наукового аналізу джерел походження і моделювання можливих загроз і небезпек національній безпеці [16].

Отже, визначивши поняття, основні положення та чинники національної безпеки, важливо зазначити, що саме являє собою процес забезпечення національної безпеки.

Забезпечення національної безпеки – комплекс політичних, економічних, соціальних, з охорони здоров'я, військових і правових заходів, спрямованих на забезпечення нормальної життєдіяльності нації та усунення можливих загроз.

Таким чином, основними складовими забезпечення національної безпеки є:

1) захист державного ладу; 2) захист суспільного ладу; 3) забезпечення територіальної

недоторканності і суверенітету; 4) забезпечення політичної та економічної незалежності нації; 5) забезпечення здоров'я нації; 6) охорона громадського порядку; 7) боротьба зі злочинністю; 8) забезпечення техногенної безпеки і 9) захист від загроз стихійних лих.

Органи, які забезпечують національну безпеку, – армія, служби розвідки і контррозвідки, правоохоронні органи, медичні органи тощо.

З викладеного матеріалу можна зробити наступні висновки.

По-перше, проблеми національної безпеки знаходяться сьогодні у центрі уваги більшості цивілізованих країн світу, міждержавних утворень та громадських об'єднань. Причиною такої уваги стало саме глобальне середовище безпеки, яке сьогодні містить у собі велику кількість загроз і викликів найрізноманітнішого характеру.

По-друге, в сучасному безпекознавстві, що є міждисциплінарною наукою про безпеку, існує досить велика кількість подекуди суперечливих підходів у сферах дослідження проблем національної безпеки держави. Зокрема, це виявляється у великій кількості різноманітних дефініцій та точок зору стосовно сутності національної безпеки держави.

По-третє, взагалі поняття «національна безпека» має велику кількість вимірів та аспектів, різниця між якими полягає в тому числі і у відповідних позиціях, з яких розглядається дане питання.

Доречно звернути увагу також на те, що комплексне дослідження феномена національної безпеки передбачає врахування різних, навіть суперечливих точок зору і підходів у даній сфері, які у критичному поєднанні значною мірою доповнюють одна одну.

Забезпечення високого рівня захищеності національних інтересів, за якого створюються належні умови для стабільного розвитку особистості, суспільства та держави, є завданням політики національної безпеки держави.

При цьому важливою умовою ефективності цієї політики є пріоритет несилкових шляхів захисту національних інтересів та цінностей, які покладені в їх основу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека в визначеннях та поняттях / Ліпкан В. А., Ліпкан О. С., Яковенко О. О. – К. : Текст, 2006. – 256 с.
2. Кондратьєв Я. Ю. Концепція національної безпеки України: теоретико-правові аспекти зарубіжного досвіду / Я. Ю. Кондратьєв, В. А. Ліпкан. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2003. – 20 с.
3. Косолапов Н. Национальная безопасность в меняющемся мире (К дискуссии о содержании понятия) / Н. Косолапов // МЭ И МО. – 1992. – № 10. – С. 67–75.
4. Алешенков М. С. Секьюритология : [монографія] / М. С. Алешенков, Б. Н. Родионов. – М. : МГУЛ, 2008. – 104 с.
5. Там само. – С. 23.
6. Diem G. N. American Foreign Policy I: Sixteen Key Shaping American Foreign Policy / G. N. Diem // <http://www.amforeignpolicy.bravepages.com/AFP7.html>
7. The National Security Strategy of the United States of America. – Washington, 2006. – 54 p.
8. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. – СПб., 2005. – 592 с.
9. Huntington S. P. The Clash of Civilizations and the Remakink of World Order / S. P. Huntington. – N. Y. : Simon & Shuster, 1996. – 368 p.
10. Бодрук О. С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти / О. С. Бодрук. – К., 2001. – 300 с.
11. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки : [підручник] / В. А. Ліпкан. – К. : КНТ, 2009. – 631 с.
12. Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

13. Теоретико-методологічні засади забезпечення національної безпеки держави у її визначальних сферах : монографія / [В. Ю. Богданович, А. І. Семенченко, Ю. В. Єгоров, О. О. Бортник]. – К. : Видавництво Кий, 2007. – 370 с.
14. Возженников А. В. Национальная безопасность: теория, политика // Стратегия / А. В. Возженников. – М. : НПО «МОДУЛЬ», 2000. – 240 с.
15. Циганов В. В. Национальна безпека України : [посібник] / В. В. Циганов. – Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004. – 100 с.
16. Косов Ю. В. Безопасность: геополитический аспект [Електронний ресурс] / Ю. В. Косов. – Режим доступу : <http://www.nationalsecurity.ru/library/00008/00008report4.htm>.

Рецензенти: Тригуб П. М. – д.і.н., професор;
Шевчук О. В. – д.політ.н., професор.

© Глазов О. В., 2011

Стаття надійшла до редколегії 08.02.2011 р.